

ДИСКУСІЙНА ПЛАТФОРМА

УДК 81'367.6:811.161.2

Михайло Гінзбург

ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО КОНЦЕПЦІЇ МІШАНИХ ЧАСТИН МОВИ¹

Порівняно два панівні підходи до визначення дієслова як частини мови (узвичаєний підхід, утілений у радянських і пострадянських граматиках, та новий семантико-граматичний підхід) і показано істотні переваги та певні суперечливості другого. Проаналізовано семантику, граматичні ознаки й ужиткові особливості дієслівних утворів і підтверджено, що дієприслівник, дієслівний іменник та дієприкметник за набутими граматичними ознаками є лексико-граматичними розрядами віддієслівних прислівників, іменників та прикметників відповідно і не належать до дієслова як частини мови. Показано, що їхній граматичний зв'язок із дієсловом дає підстави вважати їх мішаними частинами мови. Запропоновано уточнити структуру курсу української граматики, щоб чітко викласти граматичну, семантичну й ужиткову відмінність цих утворів від власне віддієслівних прислівника, іменника та прикметника відповідно.

Ключові слова: вид, валентність, дієвідмінювані дієслівні форми, дієприкметник, дієприслівник, дієслівна форма на **-но**, **-то**, дієслівний іменник (віддієслівний іменник на **-ння**, **-ття** з процесовим значенням), інфінітив, процес.

Слід сказати, що кожна наука (а не тільки мовознавство) не може залишатися незмінною, доки нею займаються вчені-дослідники. В цьому полягає відмінність науки від схоластики, бо дослідні горизонти науки постійно розширюються, адже вона збагачується новими фактами і новим їх розумінням, новими теоріями.

Білецький, 1997, с. 135.

Розбудова сучасної граматичної теорії в українському мовознавстві неможлива без детального вивчення дієслова як найскладнішої і центральної частини мови, без ґрунтового дослідження механізмів морфологічної і синтаксичної транспозицій, спрямованих як до сфери дієслова, так і від дієслова до інших частин мови.

Вихованець, 2008, с. 5.

¹ Автор вважає за свій приємний обов'язок щиро подякувати Ростиславові Воронезькому за постійне та плідне обговорювання порушених у статті питань і за його зауваги й пропозиції, що істотно поліпшили текст статті.

*У статті максимально збережено авторську стилістику та особливості вживання термінів. – *Ред.*

© Гінзбург М., 2021

DOI: 10.24025/2707-0573.1 (4).2021.231684

Вступ. Є кілька принципових розбіжностей між висновками академічних² мовознавчих праць і рекомендаціями посібників із культури української мови, з одного боку, і тим, чого навчають на філологічних факультетах українських вишів, із другого, щодо особливостей подавання процесових утямків³ засобами української мови, які відрізняються від засобів сусідніх слов'янських мов:

1) **видова протистава віддіслівних іменників на -ння, -ття з процесовим значенням.** К. Городенська зазначає, що видове розмежування віддіслівних іменників на **-ння, -ття** з процесовим значенням становить «прескриптивну норму української літературної мови», а «фахівці різних галузей знань Національної академії наук України та вищої школи із 90-х років ХХ сторіччя» повертають це розмежування «у галузеві терміносистеми»⁴. Проте «цілком усунути сплутування віддіслівних іменників доконаного і недоконаного виду досі не вдалося ні в професійному, ні в загальномовному українському вжитку, що спричинено насамперед понад півстолітньою лексикографічною традицією нерозмежування цих іменників за видовою ознакою, а також браком уміння в деяких мовців правильно визначати контексти використання іменників доконаного і недоконаного виду на **-ння, -ття**, що засвідчують уживання на зразок: **Обстеження** (замість **обстежування**) *буде тривалим; Наповнення* (замість **наповнювання**) *системи триватиме кілька годин*» (Городенська, 2017, с. 18–19). На нашу думку, є ще й третя причина: цієї прескриптивної норми нема не лише в радянських (1934–1991), а й у сучасних авторитетних вишівських підручниках української мови для філологів, наприклад: (Грищенко, 2002; Ющук, 2003; Пономарів, 2008; Мойсієнко, 2013; Лаврінець, Симонова & Ярошевич, 2019);

2) **пасивні конструкції.** Найавторитетніші посібники з культури української мови, наприклад (Сербенська, 2017, с. 152–154), зазначають, що українській мові на відміну від російської не властиві пасивні конструкції як із дієсловами на **-ся** на зразок: *державний контрольний комітет складається з державних контролерів, які призначаються Радою депутатів та лист*

² За нормами сучасної української мови, закріпленими в новій редакції Українського правопису, «суфікс **-н-** — один з основних прикметникових суфіксів, приєднаний до основ іншомовних іменників на **-ія**: *гармонійний, емоційний, категорійний, коаліційний, традиційний, пропорційний* та ін.» (Український правопис, 2019, § 33, п. 1). Прикметник *академічний* не новотвір, його зокрема вжито ще в 1990 році в післяслові О.Т. Горбача до праці С.С. Смеречинського «Нариси з української синтакси» (Горбач, 1990, с. 12). Так само правильно творити прикметники *морфологічний* від *морфологія* та *термінологічний* від *термінологія* (Лаврінець, Симонова & Ярошевич, 2019, с. 8, 103), а також *філологічний* від *філологія* тощо.

³ З огляду на повернення в науковий обіг під орудою Інституту української мови та Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України репресованих словників «золотого десятиріччя» й поданої в них термінології в цій статті замість звичного терміна *поняття*, для якого в сучасній українській мові нема дієслова-мотиватора з потрібним значенням, ужито правильно побудованого, але безпідставно вилученого з ужитку й тому призабутого українського терміна *втямок / утямок*. Цей віддіслівний іменник, утворений за українською словотвірною моделлю від дієслова-мотиватора *втямити / утямити*, не новотвір — його зафіксовано як відповідника *рос. понятие* в академічному Російсько-українському словнику за ред. А.Ю. Кримського та С.О. Єфремова, де його проілюстровано прикладом слововживання з твору І. Нечуя-Левицького; у класичних українсько-російських словниках та в поважних правописних словниках. Термін *втямок* поступово повертається до фахових текстів. Конкретні посилки на зазначені джерела див. у (Гінзбург, 2020, с. 3).

⁴ Методичною та теоретичною основою цієї діяльності стали препринт (Моргунюк, 1993) і подальші праці В.С. Моргунюка та його послідовників, а її нормативними засадами — державний стандарт ДСТУ 3966:2000 «Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять».

друкується вперше, так і з дієприкметниками на *-ний, -тий* на зразок: *це завдання було достроково виконане нашим колективом* або *поема була написана автором ще в першій половині минулого століття*. Хибність таких конструкцій пов'язана з тим, що, по-перше, активний виконавець дії замість бути підметом стає додатком в орудному відмінку, тоді як орудний відмінок в українській мові зазвичай виражає знаряддя, за допомогу якого виконують дію, а, по-друге, дієслова на *-ся* мають в українській мові лише безособове та зворотне значення. Заперечування пасивних конструкцій продовжує традиції українського мовознавства 20-х–30-х років ХХ ст., провідні представники якого, такі як О. Курило (Курило, 2004, с. 55–56, 87–88), С. Смеречинський (Смеречинський, 1990, с. 16–19, 24–26) та П. Горецький (Горецький & Шаля, 1929, с. 214, 256), зазначали, що пасивні конструкції не властиві українській мові та виникли під впливом російської. Проте після 1933 року офіційно підтримувані⁵ пасивні конструкції заповнили українські тексти, насамперед фахові, витісняючи питомі українські конструкції, і сьогодні загальноживані та фахові тексти, зокрема вишівські підручники, рясніють такими конструкціями;

3) так звані «активні» дієприкметники на *-чий*. Усі найавторитетніші посібники з культури української мови, наприклад: (Антоненко-Давидович, 1970, с. 184–188; Пономарів, 2013, с. 203–206), стверджують, що лексико-граматичною особливістю сучасної української мови є «майже повна відсутність» таких дієприкметників. Проте в сучасних авторитетних вишівських підручниках подають правила творення та приклади таких дієприкметників, хоча й із певними застереженнями про спорадичне творення, рідковживаність, творення лише від неперехідних дієслів тощо, див. наприклад: (Грищенко, 2002, с. 393–394; Ющук, 2003, с. 398; Пономарів, 2008, с. 231; Мойсієнко, 2013, с. 320–322).

Зазначені розбіжності спричинені тим, що українському мовознавству бракує однозначної, несуперечливої та загальновизнаної концепції дієслова як частини мови й частиномовної належності дієслівних утворів⁶, системи їхніх граматичних ознак і пов'язаного з цим правильного розуміння їхньої семантики та правил уживання в різних синтаксичних конструкціях.

Теоретичне підґрунтя.

Як зазначено у К. Городенської (2011), в українському мовознавстві на сьогодні є два панівні підходи до визначення дієслова як частини мови.

Перший підхід, який К. Городенська називає *узвичасним*, утілено в повоєнних радянських і пострадянських граматичних працях, де

⁵ Резолюцією Комісії НКО в справі перевірки роботи на мовному фронті в справі граматичній «усування орудного відмінка дієвої особи при формах на *-но -то*, при пасивних присудках і атрибутах. Тип: „це зроблено мною”, „затверджено з'їздом”, „затверджений з'їздом”» і «безоглядне усунування пасивних конструкцій, зокрема типу: „книжка друкується”» було визнано першим і дев'ятим із «націоналістичних рецептів» шкідницької теорії і практики (Хвиля, 1933, с. 126–127). Тому з другої третини 30-х років ХХ ст. «з синтаксису наукового стилю української мови вилучали питомі синтаксичні елементи — словосполучення, моделі речень тощо і натомість вживали властиві російській мові конструкції» (Городенська, 2001, с. 12).

⁶ У мовознавчій літературі зазвичай уживають терміна *дієслівні утворення*, див. наприклад (Білодід, 1969, с. 296; Русанівський, 1993, с. 157; УМЕ, 2004, с. 156). Цей термін позначає результат процесу і, на нашу думку, виник під впливом російської мови. Він суперечить нормам української, згідно з якими треба відрізнити назву процесу від назви результату процесу, використовуючи, де це можливо, різні іменники. З огляду на це *утворювання* — це опредметнена дія за значенням *утворювати*; *утворення* — це опредметнена подія за значенням *утворити*; а *утвір* — це результат (Те, що виникло як наслідок певного процесу).

найскладнішу частину мови *дієслово* розглядають як систему дієслівних утворів, до якої належать: 1) дієвідмінювані дієслівні форми (*лат.* *verbum finitum*); 2) дієприкметник; 3) дієприслівник; 4) інфінітив (неозначена форма дієслова) (Городенська, 2011, с. 152). Усі ці дієслівні утвори, незважаючи на різноманітність їхнього морфологічного оформлення та синтаксичних способів поєднання з означуваними словами, об'єднує спільна семантика — «вираження динамічної ознаки в її стосунку до діяча і об'єкта дії», та граматична реалізація цієї семантики «двома загальнодієслівними категоріями — категорією перехідності/неперехідності та категорією виду⁷» (Білодід, 1969, с. 297–299). Така система є калькою системи класів дієслівних форм російської мови (Шведова, 1980, с. 582). У В. Русанівського (1993) до цієї системи додано п'ятий компонент — дієслівну форму⁸ на *-но, -то* (с. 157–158), якій у сучасній російській літературній мові нема аналогів. Саме в такій п'ятикомпонентній системі витлумачено частину мови *дієслово* в підручниках (Грищенко, 2002, с. 360–399; Ющук, 2003, с. 369–405; Пономарів, 2008, с. 208–238) та в авторитетних довідниках, наприклад (УМЕ, 2004, с. 156–158).

Другий підхід, який К. Городенська (2011) називає *новим семантико-граматичним* (с. 152), бере свій початок ще з 60-х років ХХ ст., коли І.К. Кучеренко запропонував оригінальну класифікацію частин мови, у якій визнав дієприслівник і дієприкметник віддієслівним прислівником і віддієслівним відносним прикметником відповідно, які зберігають граматичне значення виду та дієслівне керування (Кучеренко, 1967, с. 49–51, 55; Кучеренко, 2003, с. 397, 399–400, 403, 457)⁹. Намагаючись спростувати твердження тогочасних граматик, що наявність категорії виду є ознакою належності дієприслівника та дієприкметника до форм дієслова, автор посилається на «непослідовність граматики», оскільки «збереження видових значень віддієслівними іменниками справедливо (??? — М.Г.) не беруться як доказ належності їх до дієслова. Семантична спорідненість — теж» (Кучеренко, 2003, с. 403, 452).

Підхід І.К. Кучеренка дістав дальший розвиток у працях І.Р. Вихованця, який у межах концепції триступеневого переходження¹⁰ дієслова в інші частини мови переконливо довів, що дієприкметник у присубстантивній позиції та дієприслівник не мають основних власне дієслівних категорій (часу

⁷ Хоча саме категорію виду визначено як один з критеріїв належності певного утвору до дієслова, у цій системі чомусь бракує віддієслівних іменників на *-ння, -ття* з процесовим значенням, які не лише передають дієслівну лексичну семантику, а й успадковують від твірних дієслів граматичне значення виду. На нашу думку, така ситуація є наслідком впливу сучасної російської мови, у якій відповідні віддієслівні іменники на *-ние, -тие* не успадковують граматичного значення виду твірних дієслів (Гінзбург, 2011, с. 35–37). Проте ще у курсі за редакцією Л. Булаховського визнано не лише семантичну, а й граматичну спорідненість таких українських іменників на *-ння, -ття* з дієсловом і зазначено, що «незарахування цих іменників до дієслова становить певну умовність, викликану тим, що вони не так вільно утворюються від дієслів, як дієприкметники і дієприслівники» (Булаховський, 1951, с. 319).

⁸ Для уюдноманітнення термінології тут і далі замість терміна *предикативні форми на -но, -то* ужито терміна *дієслівні форми на -но, -то*, який, на нашу думку, точніший, оскільки явно відображає зв'язок цих форм з власне дієсловом.

⁹ Для зручності тут зроблено посилки не лише на первинні праці І.К. Кучеренка 60-х років ХХ ст., а й на друге прижиттєве видання його книжки, яке підсумовує погляди автора, доповнюючи матеріал першого видання (Ч. 1 — 1961 р., Ч. 2 — 1964 р.) результатами, викладеними в його дисертації (1967 р.) та подальших статтях.

¹⁰ Від видової пари дієслів *переходити // перейти* українська мова творить три іменники: *переходження* — це опредметнена дія за значенням *переходити*; *перейдення* — це опредметнена подія за значенням *перейти*; а *перехід* — це визначене місце, у якому дозволено переходити вулицю, залізничні колії тощо.

й способу¹¹), а з власне дієслівних категорій у них морфологічно відбита лише категорія виду (Вихованець, 1988, с. 19–23, 128–133, 176–180, 207–211). І.Р. Вихованець уважав, що «дієприкметник у сучасній українській літературній мові чітко членується на дві різні функціональні одиниці: одна його частина перебуває у сфері прикметника, стоїть у типовій для прикметника присудбантвній позиції, виконує прикметникові формально-синтаксичні і семантико-синтаксичні функції; інша частина перебуває у сфері дієслова, стоїть у типовій для дієслова присудковій позиції, виконує дієслівні формально-синтаксичні і семантико-синтаксичні функції» (Вихованець, 1988, с. 128). На засадах І.Р. Вихованця окреслено обсяг дієслівної лексеми в академічних працях (Вихованець & Городенська, 2004, с. 220–223; Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 372), а також у підручниках (Мойсієнко, 2013, с. 371–372; Лаврінець, Симонова & Ярошевич, 2019, с. 329).

Безумовно, новий семантико-граматичний підхід має істотні переваги перед узвичасним. Проте його розробники, спростовуючи частини належності дієприслівника та дієприкметника до дієслова, не приділили належної уваги тим граматичним ознакам, які *дієприслівники*, *дієприкметники*, а також віддієслівні іменники на *-ня*, *-ття* з процесовим значенням (далі — *дієслівні іменники*¹²), успадковують від твірних дієслів і завдяки цьому граматично, семантично й ужитково відрізняються від спільнокоренових власне віддієслівних прислівників, прикметників та віддієслівних іменників, які цілком утратили всі дієслівні граматичні ознаки. Такі лексико-граматичні розряди похідних слів, які, перейшовши з однієї (початкової) частини мови до нової та цілком набувши граматичних ознак нової частини мови, разом з тим частково зберігають граматичні ознаки початкової, О. Пешковський називав *мішаними частинами мови* (рос. смешанные части речи) (Пешковский, 2001, с. 104).

Пропонований у межах нового семантико-граматичного підходу розпорошений розгляд *дієприслівників*, *дієслівних іменників* і *дієприкметників* у відповідних розділах граматики не дає змоги одноманітно розглянути вплив на семантику та вжиток цих слів спільних успадкованих дієслівних граматичних ознак та розв'язати проблеми, позначені на початку статті, а також дати послідовну відповідь на багато практичних питань, зокрема про: 1) семантичні відмінності та правила вживання таких термінів як наприклад: *мерзлий ґрунт* і *замерзлий ґрунт*; *морожене м'ясо*, *заморожене м'ясо*, *заморожуване м'ясо*; *варене яйце*, *зварене яйце*, *варене яйце*; 2) про граматичні, семантичні й ужиткові відмінності дієприслівників від власне віддієслівних прислівників, наприклад: *лежачі* від *навлéжачки* і *лéжачи*; *сидячі* від *навсідячки* і *сідячи*; *стоячі* від *навстóбячки* і *стóбячи* тощо.

Усе це дає змогу далі розвивати новий семантико-граматичний підхід, усуваючи суперечливі положення та доповнюючи його новими.

¹¹ Навіть прибічники першого погляду визнають, що ані дієприкметник, ані дієприслівник не мають морфологічної категорії способу (Русанівський, 1993, с. 162), а морфологічну категорію часу дієприкметник і дієприслівник виражають безвідносно до моменту мовлення (Русанівський, 1971, с. 242–243).

¹² Якщо *дієприкметник* — це скорочення від терміносполуки *дієслівний прикметник*, а *дієприслівник* — від терміносполуки *дієслівний прислівник* (Горецький & Шаля, 1929, с. 210, 229), то з погляду системності термінології такі іменники треба було б називати *дієіменниками*. Проте цим терміном традиційно позначають *інфінітив* (УМЕ, 2004, с. 153, 228), який є результатом неповного, лише синтаксичного, перейдення дієслова в іменник.

Мета цієї статті — запропонувати як усунути деякі суперечливі положення нового семантико-граматичного підходу та доповнити його концепцією мішаних частин мови.

Методи та матеріал дослідження: основним методом є аналізування граматичних і термінознавчих праць.

Результати дослідження.

1. Що таке *процес* і *процесовість*¹³

Оскільки новий підхід є *семантико-граматичним*, то розпочати треба з визначення втямку *процес*.

У роботі (Гінзбург, 2020, с. 4) *процес* витлумачено максимально широко як категорію науково-технічних утямків, що відображають ознаки, пов'язані зі змінністю / незмінністю в часі (*англ.* time), де *час* — це філософська (онтологічна) категорія — форма буття матерії, що виражає тривалість її існування, послідовність змінювання станів у процесі розвитку всіх матеріальних систем.

Мова відображає цю філософську категорію двома способами:

1) *зовнішнім часом*, який передає граматична категорія *час* (*англ.* tense), що виражає відношення процесу до зовнішньої щодо процесу точки відліку — моменту мовлення;

2) *внутрішнім часом*, який передає семантична категорія *аспект* (*англ.* aspect), що визначає процес ізсередини щодо його тривання та розподіляння в часі: граничності / неграничності, завершеності / незавершеності, тяглості / миттєвості, одноразовості / багаторазовості, цілісності / нецілісності, результативності / нерезультативності тощо. Українська мова виражає цю семантичну категорію різними способами, насамперед морфологічно — категорією виду (протиставою двох форм — недоконого і доконого виду), словотвірно — категорією родів дії (одновидових дієслів, що відрізняються від початкової форми якоюсь специфічною семантичною рисою) (Русанівський, 1993, с. 160), а також лексично — значенням слів і контекстуально.

Саме цей внутрішній час покладено в основу класифікації процесів (Гінзбург, 2020, рис. 1), з якої випливає, що всі процеси поділяють на *тягли* та *миттєві* (рис. 1). Тяглий процес своєю чергою поділяють на фази: він обов'язково має *перебіг* скінченної або нескінченної тривалості, а також може мати початкову та / або кінцеву фази, що їх моделюють як *події*, які відбивають «стрибок» із попереднього стану в наступний за нехтовно малий проміжок часу.

Родовий утямок *перебіг* поділяють на видові залежно від таких критеріїв. На першому рівні за критерієм *змінність / незмінність* стану предмета виокремлюють *динамічний* і *статичний перебіги*. За критерієм *активність / пасивність* суб'єкта виокремлено два різновиди динамічного перебігу: *дію* та *становлення*. А за критерієм *тимчасовість / постійність* виокремлено два різновиди статичного перебігу: *перебування в стані*, яке є тимчасовим, має зазвичай чітко окреслену тривалість, тобто початок і кінець

¹³ У мовознавчій літературі зазвичай вживають терміна *процесуальність* (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 29), утвореного від прикметника *процесуальний*, який своєю чергою словотвірно походить не від запозиченого з латини і засвоєного іменника *процес*, а від похідного чужомовного прикметника, який увійшов у сучасні європейські мови, наприклад: *нім.* prozessual або *англ.* processual. Проте сьогодні, коли українська мова намагається очиститися від прикметників із семантично порожніми і тому надлишковими гібридними суфіксами та безпосередньо творити прикметники від запозичених іменників за продуктивними українськими словотвірними моделями, правильніше вживати терміна *процесовість*, утвореного від відносного прикметника *процесовий*, зафіксованого ще в словниках «золотого десятиріччя».

або принаймні початок, та *постійні ознака або відношення*, у яких на відміну від *перебування в стані* нема ані початку, ані кінця (Гінзбург, 2020, с. 7–10).

Миттєві процеси взагалі не мають фаз — у них початок і кінець збігаються, і тому весь такий процес моделюють як *подію*.

Основним українським мовним засобом подавати процеси є *власне дієслова* (морфологічні дієслова). До того ж *перебіги* подають зазвичай дієсловами недоконаного виду, а також дієсловами доконаного виду, що не є миттєвими, називають цілісні процеси певної тривалості та належать до тривало-обмежувального (*простояти, проговорити* тощо) й обмежувального (*постояти, поговорити* тощо) родів дії (Гінзбург, 2020, с. 5–6).

Події подають власне дієсловами доконаного виду та дієслівними формами на *-но, -то* доконаного виду. Зазначені дієслівні форми закріплені за синтаксичною позицією співвідносного з присудком головного члена односкладного речення. Переважно їх уживають із нульовою зв'язкою, позначаючи *результативність події*, що відбулась до моменту мовлення з наявним натепер наслідком. Якщо треба підкреслити передминулість, ставлять зв'язку *було*, а щоб перенести подію у майбутнє — зв'язку *буде*. На наш погляд, поширене в мовознавчій літературі твердження, що дієслівні форми на *-но, -то* передають значення *результативності стану* (див., наприклад: Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 371, 484–485), є хибним, оскільки воно суперечить аспектологічному уявленню про часовий розвиток «макроситуації» (див. про це, наприклад: Гінзбург, 2017, рис. 4). Цей розвиток складається з чотирьох фаз: початкової події (А) → граничної перехідної дії (а) → результативної події (В) → перебування в результативному стані (b). Отже, розглядувані дієслівні форми на *-но, -то* мають подієве (миттєве) значення і відображають результативну подію (В), яку аспектологи називають входженням у стан. Мовні форми, що описують цю схему, подано у роботі (Гінзбург, 2017, табл. 1).

Аналіз класифікації різновидів динамічних перебігів (*дій і становлень*) (Гінзбург, 2020, с. 10–12) показує, що основним українським мовним засобом подавати їх є *власне дієслова* (морфологічні дієслова).

Складніше зі статичними перебігами. Перебування в певному стані можна поділити на *перебування у результативному стані*, який мовець подає як наслідок завершеного динамічного перебігу, та *перебування в природному стані*, який із погляду мовця виникає ніби сам собою (безвідносно до попереднього процесу). Перебування в результативному стані подають віддієприкметниковими аналітичними дієсловами¹⁴, а перебування в природному стані — відприслівниковими аналітичними дієсловами¹⁵

¹⁴ *Віддієприкметникові аналітичні дієслова* закріплені за синтаксичною позицією складеного іменного присудка двоскладного речення, де роль семантично значущої частини цього присудка виконує дієприкметник. Зв'язка *бути* або напівзв'язки *стати* тощо, транспонуючи дієприкметник у дієслово, нейтралізують його прикметникові граматичні категорії, а натомість надають віддієприкметниковому аналітичному дієслову основних граматичних дієслівних категорій часу та способу, особи та числа (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 371, 374), а також виду.

¹⁵ *Відприслівникові аналітичні дієслова* є одноособовими і закріплені за однією синтаксичною позицією співвідносного з присудком складеного прислівникового головного члена односкладного речення, де роль семантично значущої частини цього члена виконує прислівник. Зв'язка *бути* або напівзв'язки *ставати//стати, робитися//зробитися* тощо, транспонуючи морфологічно безкатегорійний прислівник у дієслово, лише надають відприслівниковому аналітичному дієслову основних граматичних дієслівних категорій часу та способу, а також виду (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 369, 504, 564).

та нечисленними власне дієсловами із значенням перебування в певному стані (Гінзбург, 2020, с. 12–13).

Постійні ознаки або відношення подають відприкметниковими синтаксичними дієсловами¹⁶ та нечисленними власне дієсловами, які вказують на різні відношення і зв'язки між предметами та явищами, наприклад: зі значенням встановлення еквівалентності або характерних параметрів предметів; існування, розташування предметів у просторі тощо (Гінзбург, 2020, с. 13–14).

Отже, із синтаксичного погляду **процес** — це те, що подають присудком у двоскладному реченні або співвідносним з присудком головним членом односкладного речення, а з морфологічного погляду **процес** — це те, що подають **власне дієсловом** (морфологічним дієсловом), **синтаксичним** або **аналітичним дієсловом**, а також **дієприслівником**, який подає другорядний процес як ознаку основного, і **дієслівним іменником**, що опредметнює процес й завдяки цьому конденсує певну словосполуку.

З огляду на це треба чітко розрізнити два взаємопов'язані утямки, які стосуються до віддієслівних дериватів: **процесовість** (рос. процессуальность, англ. processuality) і **дієслівність** (рос. глагольность, англ. verbal character (Ахманова, 1969, с. 106)). Перший утямок — семантичний, який відбиває наявність у віддієслівних дериватів процесових лексичних значень твірних дієслів, а другий — граматичний, який відбиває наявність у деяких з них окремих дієслівних граматичних ознак твірних дієслів. Отже, процесовість можна подавати явно (експліцитно) через граматичні значення (тобто через дієслівність), а можна неявно (імпліцитно) через лексичне значення.

Пропонуємо термінологічно розрізнити віддієслівні деривати: тих, які зберегли граматичний зв'язок із дієсловом, називати **похідними дієслівними утворами**, а тих, що цілком утратили його, — **власне віддієслівними утворами** (**власне віддієслівними прислівниками, іменниками та прикметниками**).

2. Граматичні ознаки та частиномовна належність похідних дієслівних утворів

Згідно з теоретичними граматиками української мови (Вихованець, 1988, с. 20; Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 25, 28–29), частини мови — це найбільші морфологічні класи слів, яким притаманні такі чотири ознаки:

- 1) узагальнене (категорійне) значення, абстраговане від конкретних лексичних значень слів;
- 2) структура граматичних категорій;
- 3) спільність синтаксичних функцій;
- 4) система форм словозміни або брак її.

За комплексним критерієм — семантичним, синтаксичним і морфологічним, а для похідних слів і словотвірним — вирізняє **п'ять частин мови** в такій ієрархії: **іменник** і **дієслово** як центральні частини мови

¹⁶ **Відприкметникові синтаксичні дієслова** утворені переміщенням прикметника з типової для нього присубстантивної синтаксичної позиції у синтаксичну позицію складеного іменного присудка двоскладного речення, де роль семантично значущої частини цього присудка виконує прикметник. При цьому зв'язка *бути* або напівзв'язки *ставати* // *стати*, *робитися* // *зробитися* тощо, транспонує прикметник у дієслово, нейтралізують його прикметникові граматичні категорії і натомість надають відприкметниковому синтаксичному дієслову основних граматичних дієслівних категорій часу та способу, особи та числа, а також виду (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 368, 489).

та *прикметник*, *числівник* та *прислівник* як периферійні частини мови. Кожна частина мови має узагальнене (категорійне) значення: *іменник* — предметовість, *дієслово* — процесовість, *прикметник* — ознаковість предмета, *прислівник* — ознаковість ознак). Із цим значенням тісно пов'язана типова формально-синтаксична позиція: для *іменника* — підмета або співвідносного з підметом головного члена односкладного речення, а також керованого другорядного члена речення (далі — субстантивна позиція); для *дієслова* — присудка або співвідносного з присудком головного члена односкладного речення (далі — предикативна позиція); для *прикметника* — другорядного присубстантивного члена речення (далі — атрибутивна позиція); для *прислівника* — детермінантного члена речення¹⁷ (далі — обставинна позиція).

Центральність іменника й дієслова засвідчує сукупність притаманних лише їм визначальних морфологічних категорій і виконання основних функцій у структурі синтаксичних конструкцій. Іменник і дієслово протиставлені власним структуруванням морфологічних категорій: категоріями *відмінка*, *числа* та *роду* (іменник) і категоріями *часу*, *способу*, *виду* та *валентності* (дієслово). Морфологічно закріплені в дієслові категорії *роду*, *числа* й *особи* є невластивими дієслівними, а зумовленими опорним іменником¹⁸ у позиції підмета (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 25).

Отже, частиномовну належність того чи того розряду слів можна визначити за узагальненим (категорійним) значенням, наявними в цих слів граматичними категоріями та типовою синтаксичною позицією. На підґрунті нового семантико-граматичного підходу (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 252, 294–295, 481–482, 487–488, 540–542) сформовано табл. 1, у якій зібрано граматичні категорії дієвідмінюваних форм дієслова (власне дієслів) та похідних дієслівних утворів, розташованих у порядку згасання дієслівності. Порівняння цієї таблиці з таблицями (Русанівський, 1993, с. 162; УМЕ, 2004, с. 157), сформованими на підґрунті звичаєного підходу, показує істотну відмінність між двома розглядуваними підходами.

Із табл. 1 можемо зробити три основні висновки:

1) усі похідні дієслівні утвори не мають основних власне дієслівних категорій часу та способу, що спричинене втратою закінчень твірних дієслів, які є матеріальними носіями цих граматичних значень;

2) усі похідні дієслівні утвори успадковують від твірних дієслів морфологічну категорію виду, що спричинене збереженнями суфіксами та префіксами основ твірних дієслів, які є формальними показниками належності твірного дієслова до певного виду;

3) усі похідні дієслівні утвори частково успадковують семантико-синтаксичну дієслівну категорію валентності. Так *дієслівні форми* на *-но*, *-то*, *інфінітив* і *дієприслівник* зберігають усі валентні позиції своїх твірних дієслів, окрім однієї — суб'єктної (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 483–484, 543). *Дієслівний іменник* також зберігає всі

¹⁷ *Детермінантний член речення* (від лат. *determinans* (*determinantis*) — той, що визначає, обмежує) — другорядний член речення, який залежить не від окремого слова, а від граматичного центру речення в цілому і передає обставинні значення (УМЕ, 2004, с. 139).

¹⁸ Граматичну категорію особи формують особові займенникові іменники (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 229).

валентні позиції своїх твірних дієслів, окрім суб'єктної, із заміною керування в знахідному відмінку на керування в родовому, наприклад: *дарувати (що?) квіти (кому?) дівчатам* → *дарування (чого?) квітів (кому?) дівчатам* (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 365). *Дієприкметник* зберігає всі валентні позиції своїх твірних дієслів, окрім суб'єктної та об'єктної, наприклад, *(хто?) батько привіз (що?) подарунок (кому?) синові (звідки?) з Києва (як?) літаком* → *подарунок, привезений (кому?) синові (звідки?) з Києва (як?) літаком, виявився зіпсованим* (Гінзбург, 2019, с. 9–11).

Таблиця 1 — Граматичні категорії власне дієслів і похідних дієслівних утворів

Дієвідмінювані дієслівні форми (власне дієслова) та похідні дієслівні утвори:	Граматичні категорії:							
	власне дієслівні				іменникові			
	час	спосіб	вид	валентність	особа	число	рід	відмінок
дієвідмінювані дієслівні форми (власне дієслова)	+	+	+	+	+	+	+	–
дієслівні форми на <i>-но, -то</i>	–	–	+	±	–	–	–	–
інфінітив	–	–	+	±	–	–	–	–
дієприслівник	–	–	+	±	–	–	–	–
дієслівний іменник	–	–	+	±	–	+	+	+
дієприкметник	–	–	+	±	–	+	+	+

Пояснення: «+» — наявність, «±» — часткове успадковування, «–» — брак.

Розгляньмо тепер докладніше семантичні та граматичні ознаки похідних дієслівних утворів, які зумовлюють їхню частиномовну належність.

1) *Дієслівні форми на -но, -то*. За своєю подієювою семантикою вони безумовно перебувають у сфері дієслова. Ці форми тісніше, ніж усі інші похідні дієслівні утвори, пов'язані з власне дієсловами, передусім за формально-граматичними та семантико-синтаксичними характеристиками. Для аналітичних дієслів із дієслівними формами на *-но, -то* синтаксична позиція співвідносного з присудком головного члена односкладного речення є дійсно єдино можливою. Оскільки ці аналітичні дієслова вказують на результату подію, то вони переважно мають форми доконаного виду. Дієслівні форми на *-но, -то* від дієслів недоконаного виду доречні лише, коли йдеться про багаторазову результативність (наприклад: *говорено, казано, кликано, нагадувано* тощо), а дієслівні форми на *-но, -то* недоконаного виду, що не мають значення багаторазовості, не властиві українській мові та є полонізмами (Булаховський, 1977, с. 484). Наприклад, *школу будовано два роки*, є калькою польської конструкції, поданої в (Гінзбург, 2017, табл. 1).

Отже, оскільки дієслівні форми на *-но, -то* мають процесову семантику, єдино можливу предикативну синтаксичну позицію і не мають жодних

граматичних категорій, окрім успадкованих дієслівних, вони беззаперечно належать до дієслова як частини мови та є формами дієслова.

2) **Інфінітив**. За своєю процесовою семантикою він безумовно перебуває у сфері дієслова. Типовою синтаксичною позицією інфінітива є предикативна, у якій його вживають переважно як лексичну частину цілісної (неподільної) аналітичної форми майбутнього часу недоконаного виду; як лексико-семантичну основу складеного дієслівного присудка або складеного головного члена односкладного речення. Інфінітив часто вживають і в субстантивній позиції, де він є результатом лише початкового, **синтаксичного**, перейдення дієслова в іменник і через це не набуває жодної морфологічної категорії іменника. З цього погляду І.Р. Вихованець визначив інфінітив як специфічну міжчастиномовну форму, що неоднаково виявляє ознаки дієслова й іменника, і запропонував називати його **міжчастиномовником** (Вихованець, 2007, с. 3–7; Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 255–258, 370, 482–483). Проте з формотвірного погляду інфінітив з його найзагальнішим значенням процесу вважають початковою (вихідною) формою дієслова, так само як називний відмінок в іменних частин мови (УМЕ, 2004, с. 228).

Отже, оскільки інфінітив має процесову семантику, типову предикативну синтаксичну позицію та не має жодних граматичних категорій, окрім успадкованих дієслівних, а також є початковою формою дієслова, є всі підстави вважати, що він належить до дієслова як частини мови та є формою дієслова.

3) **Дієприслівник**. Дієприслівник подає другорядний процес як ознаку основного, тобто має значення ознаки ознак. За цією суто обставинною семантикою він безумовно перебуває у сфері прислівника. Для нього є типовою обставинна синтаксична позиція. Проте дієприслівник є результатом неповного, лише **морфологічного**, перейдення дієслова в прислівник, пов'язаного зі здатністю дієслова змінити свою власну предикативну синтаксичну позицію на позицію детермінантного члена речення. До того ж спеціальні словотворчі суфікси нейтралізують дієслівні закінчення і передавані ними дієслівні морфологічні категорії часу, способу, числа та особи, унаслідок чого багатоморфне дієслово стає одноформним, тобто незмінним, прислівником. Оскільки своєрідність прислівника полягає у власне морфологічній безкатегорійності, то під час такого перетворювання дієприслівник не набуває ніяких нових морфологічних категорій, але зберігає дієслівну категорію виду й частково семантико-синтаксичну дієслівну категорію валентності. Це істотно відрізняє дієприслівник від невеликої групи власне віддієслівних прислівників, які є результатом повного, **семантичного**, перейдення дієслова в прислівник, унаслідок якого вони цілком утратили граматичний зв'язок із твірними дієсловами, зокрема здатність поєднуватися із залежними словами, і набули цілковиту морфологічну ізольованість та безкатегорійність. Власне віддієслівних прислівників уживають в обставинній позиції, виражаючи значення ознаки ознак, конкретизованого здебільшого як спосіб протікання процесу, наприклад: **навлéжачки** і **лéжачи**; **навсідячки** і **сідячи**; **навстбóячки** і **стбóячи** тощо. (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 504, 588–589).

У сучасній українській мові є два різновиди дієприслівників: 1) на **-чи**, базою творення яких є дієслова лише недоконаного виду; 2) на **-ши**, базою

творення яких можуть бути дієслова як доконаного, так і недоконаного виду. Успадковування дієприслівниками категорії виду дає їм змогу передавати значення одночасності, часової попередності та часової наступності другорядного процесу щодо основного, вираженого присудком або співвідносним із присудком головним членом односкладного речення¹⁹. Ці значення залежать від співвідношень видових ознак дієслова в ролі присудка й дієприкметника (Білодід, 1969, с. 420–421; Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 540–541). На семантичному взаємовідношенні двох ознакових слів: дієслова в ролі присудка та дієприслівника ґрунтуються інші обставинні значення дієприслівника: причини, мети, умови, допустовості, способу дії тощо (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 540–541). Отже, дієприслівник може передавати ширший діапазон значень, ніж власне віддієслівний прислівник. На відміну від спільнокореневих власне віддієслівних прислівників дієприслівник і в ролі обставини часто зберігає предикативне значення, тому в окремих випадках речення з дієприслівником або дієприслівниковим зворотом можна без втрати основного семантичного змісту перетворити на речення з однорідними дієслівними присудками (Білодід, 1969, с. 422).

Оскільки дієприслівник, на відміну від власне віддієслівного прислівника, зберігає усі валентні позиції свого твірного дієслова, окрім суб'єктної, то це дає змогу створювати **дієприслівниковий зворот**, тобто словосполуку, яка виконує в реченні роль відокремленої обставини, може стояти на початку, усередині й у кінці речення та в якій опорним словом є дієприслівник як недоконаного, так і доконаного виду (УМЕ, 2004, с. 156). Наприклад: *надійно будувати // збудувати школу із цегли* → *надійно будуючи / будувавши // збудувавши школу із цегли; видавати // видати часопис за кордоном українською мовою* → *видаючи / видавши // видавши часопис за кордоном українською мовою*. Дієприслівниковий зворот виступає як синтаксичний синонім обставинного підрядного речення.

Дієприслівник може переходити у власне віддієслівний прислівник, утрачаючи водночас будь-який граматичний зв'язок з твірним дієсловом і здатність керувати залежними словами. Найчастіше це відбувається з дієприслівниками на **-чи**, тоді як із дієприслівниками на **-ши** — лише у складі фразеологізмів (Білодід, 1969, с. 423). Унаслідок такого перейдення в деяких дієприслівників на **-чи** змінюється наголос: у дієприслівників наголос падає на останній склад, тобто на **-чи** (*лежачі́, сидячі́, стоячі́*), тоді як у спільнокореневих власне віддієслівних прислівників на перший склад кореня (*навлéжачки і лéжачи, навсі́дячки і сі́дячи, навсто́ячки і сто́ячи*).

Отже, дієприслівник і семантично, і граматично належить не до дієслова як частини мови, а до прислівника, тобто є різновидом віддієслівного прислівника. Проте успадковування граматичної дієслівної категорії виду та часткове успадковування семантико-синтаксичної дієслівної категорії валентності істотно відрізняє його від спільнокореневих власне віддієслівних прислівників і дає підстави вважати дієприслівник **мішаною частиною мови**.

4) **Дієслівний іменник**. За своєю семантикою опредметненого процесу він перебуває у сфері дієслова й посідає у структурі мови особливе місце як

¹⁹ У мовознавстві одночасність, часову попередність та часову наступність процесів відбиває категорія **таксис**, а основним мовним засобом виражати її в простому реченні є дієприслівник (УМЕ, 2004, с. 678). З огляду на це сумнівним є заперечення того факту, що дієприслівник передає другорядний процес (див.: Кучеренко, 2003, с. 399–400).

засіб конденсувати вислів. Тому дієслівні іменники можуть у разі потреби виступати в ролі семантичних еквівалентів цілих висловів. Типовою синтаксичною позицією дієслівного іменника є субстантивна. Якщо інфінітив є результатом лише початкового, **синтаксичного**, перейдення дієслова в іменник, то дієслівний іменник є результатом уже наступного етапу — **морфологічного** перейдення дієслова в іменник, унаслідок чого твірне дієслово втрачає морфологічні дієслівні категорії часу, способу та особи й набуває нових (іменникових) категорій відмінка, числа й роду, тобто граматичної предметовості. Дієслівний іменник зберігає граматичне значення виду твірного дієслова й частково семантико-синтаксичну дієслівну категорію валентності, що семантично, граматично й ужитково відрізняє його від спільнокореневих власне віддієслівних іменників, які є результатом повного, **семантичного**, перейдення дієслова в іменник, унаслідок чого вони цілком утратили граматичний зв'язок з твірними дієсловами, а набули семантичної предметовості (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 76, 81, 252, 365).

Дієслівні іменники є назвами опредметнених процесів (*nomina actionis*), тому їхнє лексичне значення практично тотожне значенню твірного дієслова (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 252). Проте між дієслівним іменником і твірним дієсловом є певна значеннева відмінність, порівняймо: *Я не люблю заучувати* і *Я не люблю заучування*. Перше речення характеризує процес конкретніше, оскільки означає, що людині не подобається самій щось заучувати, а друге — абстрактніше і загальніше, бо означає, що людині взагалі не подобається, коли хтось щось завчає (Антоненко-Давидович, 1970, с. 134).

Власне віддієслівні іменники насамперед є назвами предметів, пов'язаних з процесами (Гінзбург, 2011, 31–32), а саме **суб'єкта** (*nomina agentis*), наприклад: *викладач, водій, вожак, годувальник, коваль, кресляр, ловець, прогонич, учитель*; **об'єкта** (*nomina pasientis*), наприклад: *вигнанець, висуванець, утриманець*; **знаряддя** (*nomina instrumenti*), наприклад: *заступ, коса (знаряддя для косіння трави), пила, різець, черпак, скребачка*; **результату** (*nomina acti*), наприклад: *відбиток, відкол, заготовка, згин, зріз, зсув, нагрів, розколина, розшир, стиск, спрямвання, угруповання*; **місця** (*nomina loci*), наприклад: *зупинка* (місце, де постійно зупиняється транспорт, щоб пасажери могли вийти або зайти), *їдальня, ковзанка, молільня, переїзд* (місце, у якому переїжджають з одного боку чого-небудь на другий), *прохід* (місце, де можна проходити), *сіножать* (місце, відведене для косіння трави на сіно); **часу** (*nomina temporis*), наприклад: *жнив'я* (період, коли збирають злакові рослини), *косовиця* (період, коли косять та збирають траву), *оранка* (період, коли орють землю), *сівба* (період, коли сіють) тощо. Окрім того, є нечисленні власне віддієслівні іменники з процесовим значенням, а саме безафіксні (*догляд, огляд, розгляд* тощо); на **-ба** (*плавба, сівба, стрільба* тощо), **-ина** (*гуканина, стрілянина, тяганина* тощо), **-иця** (*гребовиця, косовиця*), **-нка** (*гулянка, оранка* тощо), **-н(я)** (*гризня, метушня, різня* тощо) та інші. З огляду на брак у таких іменників граматичного значення виду, вони за процесовим значенням не тотожні спільнокореневим дієслівним іменникам, оскільки передають процес не в його відбуванні, а здебільшого абстрактно або як його вияв (Горецький & Шаля, 1929, с. 128–130; Курило, 2004, с. 72–80).

Характерною ознакою української мови є регулярна видова протистава дієслівних іменників аналогічна видовій протиставі твірних дієслів, що дає

змогу самою формою дієслівного іменника відрізнити опредметнений перебіг від опредметненої події. Якщо для дієслів граматичне значення виду визначають формально залежно від питання, на яке відповідає певне дієслово (*що робити?* чи *що зробити?*), то граматичне значення виду дієслівних іменників, які відповідають на питання *що?*, треба визначати з огляду на їхню конкретну процесову семантику (перебігу чи події), а перевіряти правильність чи неправильність уживання дієслівного іменника певного виду можна, перебудувавши речення й замінивши його дієсловом. Наприклад: **Обстежування** (недок. вид) *буде тривалим* → **Обстежувати** (недок. вид) *будуть тривало*.

Дієслівним іменникам властива успадкована від твірного дієслова категорія валентності, не притаманна власне віддієслівним іменникам (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 81). Є ще істотні особливості щодо творення та вживання дієслівних іменників, викладені зокрема в роботі (Гінзбург, 2019, с. 16–17).

Отже, хоча дієслівний іменник має процесову семантику, синтаксично й морфологічно він належить не до дієслова як частини мови, а до іменника, тобто є різновидом віддієслівного іменника. Проте успадковування граматичної дієслівної категорії виду та часткове успадковування семантико-синтаксичної дієслівної категорії валентності істотно відрізняє дієслівний іменник від спільнокоренових власне віддієслівних іменників і дає всі підстави вважати дієслівний іменник **мішаною частиною мови**.

5) **Дієприкметник**. За своєю семантикою ознаки предмета, пов'язаної з процесом, він безумовно перебуває у сфері прикметника. Дієприкметник — це результат неповного, лише **морфологічного**, перейдення дієслова в прикметник. Набуті дієприкметником граматичні значення роду, числа та відмінка (табл. 1), як і у прикметника зумовлені опорним іменником і тому мають синтаксично залежний характер. У сучасній українській мові є лише два різновиди дієприкметників: 1) на **-ний, -тий**, базою творення яких є перехідні дієслова доконаного та недоконаного виду; 2) на **-лий**, базою творення яких є спрефіксовані неперехідні дієслова доконаного виду. Цей нечисленний різновид дієприкметників не має протиставлених йому дієприкметників недоконаного виду, і тому його вважають перехідною ланкою між дієприкметниками та власне віддієслівними прикметниками (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 290–292, 295, 486).

Належності дієприкметника до сфери прикметника не суперечить і той факт, що дієприкметник може передавати ознаки предметів, пов'язані з процесами, двома способами: 1) атрибутивним — у присубстантивній синтаксичній позиції; 2) предикативним — як семантично значуща частина складеного іменного присудка двоскладного речення, бо саме так двома способами передає ознаки предметів і звичайний прикметник²⁰. З огляду на це, на нашу думку, зайвим і суперечливим є членування дієприкметника на дві різні **функційні одиниці**: одна з яких перебуває у сфері прикметника, а друга — у сфері дієслова, тоді як ніхто не пропонує так членувати звичайний прикметник, а просто ту саму мовну одиницю використовують у двох синтаксичних позиціях: первинній — атрибутивній та вторинній —

²⁰ У академічній граматиці (1969) зазначено, що в предикативній позиції прикметник продовжує характеризувати предмет (у цьому разі виражений іменником-підметом) щодо якості, щодо відношення до іншого предмета або щодо приналежності й що в цій позиції прикметник виражає предикативно осмислену позачасову (тобто постійну — *М.Г.*) ознаку (Білодід, 1969, с. 149).

предикативній (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 263). Також, на наш погляд, поширеність речень зі складеним іменним присудком, де роль семантично значущої частини цього присудка виконує прикметник, робить сумнівним твердження, що предикативна позиція для прикметника є ситуативною, тоді як для дієприкметника єдиною і фіксованою, і зумовлене цим твердженням термінологічне розрізнення синтаксичних і аналітичних дієслів (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 368).

Семантична відмінність між власне віддієслівними прикметниками, які є результатом повного, *семантичного*, перейдення дієслова в прикметник, і спільнокореновими дієприкметниками полягає у передаванні різних ознак, пов'язаних із процесами (Гінзбург, 2020а, рис. 1). Так власне віддієслівні прикметники передають *процесові здатності*, тобто здатності бути учасником процесу. Ці ознаки не пов'язані з протіканням конкретних процесів у певних обставинах (часових, просторових) і тому вони постійні. Тоді як дієприкметники передають *процесові ознаки*, тобто ознаки учасників конкретних процесів, причому дієприкметники недоконаного виду передають ознаки, набувані під час тривання динамічних перебігів, а доконаного виду — ознаки, набуті внаслідок завершення цих перебігів. Саме в цьому полягає відмінність між поданими на початку статті термінами зі спільнокореновими власне віддієслівними прикметниками / дієприкметниками: *мерзлий* (постійна ознака) *грунт* і *замерзлий* (набута ознака) *грунт*; *морожене* (постійна ознака) *м'ясо*, *заморожене* (набута ознака) *м'ясо*, *заморожуване* (набувана ознака) *м'ясо*; *варене* (постійна ознака) *яйце*, *зварене* (набута ознака) *яйце*, *варене* (набувана ознака) *яйце*. Тому ці терміни треба правильно вживати.

Істотні семантико-синтаксичні відмінності дієприкметників від спільнокоренових власне віддієслівних прикметників пов'язані з тим, що дієприкметник зберігає всі валентні позиції своїх твірних дієслів, окрім суб'єктної та об'єктної, що дає змогу створювати *дієприкметниковий зворот*, тобто словосполучення, яка виконує в реченні роль поширеного означення та в якій опорним словом є дієприкметник як недоконаного, так і доконаного виду. Наприклад: *надійно будувати // збудувати школу із цегли* → *школа, надійно будована // збудована із цегли*; *видавати // видати часопис за кордоном українською мовою* → *часопис, видаваний // виданий за кордоном українською мовою*.

Дієприкметниковий зворот становить чітко окреслену структурну одиницю з певними внутрішніми й зовнішніми зв'язками (УМЕ, 2004, 154). Характер внутрішніх зв'язків визначають особливості дієприкметника (успадковані валентні позиції, прилягання, сполучність тощо), а зовнішні зв'язки забезпечує узгодження в роді, числі й відмінку опорного дієприкметника з означуваним іменником. Дієприкметниковий зворот може бути в препозиції, постпозиції щодо означуваного слова, у безпосередньому зв'язку з ним або роз'єднаним іншими словами, відокремленим чи невідокремленим (УМЕ, 2004, с. 154–155). Дієприкметниковий зворот є синтаксичним синонімом підрядного означального речення. Тому в окремих випадках можна спростити структуру складнопідрядного речення, замінивши підрядне означальне речення дієприкметниковим зворотом, або ускладнити, якщо синтаксичне перетворювання відбувається у зворотному напрямі (Білодід, 1972, с. 332).

Отже, в атрибутивній позиції, зокрема у дієприкметникових зворотах, українська мова вживає дієприкметників обох видів, що доводить первинність

цієї позиції для дієприкметника. Оскільки українській мові, як зазначено у вступі (див. також: Сербенська, 2017, с. 153–154; Гінзбург, 2017), не властиві пасивні дієприкметникові конструкції, а віддієприкметникові аналітичні дієслова передають перебування в результативному стані, то вони зазвичай містять дієприкметники доконаного виду. Дієприкметники недоконаного виду в складі таких аналітичних дієслів доречні лише тоді, коли йдеться про багаторазову результативність. Наприклад: *Це слово часто вживане в наукових текстах; Ця книга читана багато разів*. Речення з дієприкметниками недоконаного виду, що не мають значення багаторазовості не властиві українській мові та є полонізмами. Наприклад, *Ця школа будована два роки*, є калькою польської конструкції, поданої в роботі (Гінзбург, 2017, табл. 1).

Отже, дієприкметник і семантично, і граматично належить не до дієслова як частини мови, а до прикметника, тобто є різновидом віддієслівного прикметника. Проте успадковування граматичної дієслівної категорії виду та часткове успадковування семантико-синтаксичної дієслівної категорії валентності істотно відрізняє його від спільнокоренових власне віддієслівних прикметників і дає всі підстави вважати його *мішаною частиною мови*.

Подану вище інформацію наочно подано в табл. 2.

Таблиця 2 — Частиномовна належність похідних дієслівних утворів

Похідні дієслівні утвори:	Узагальнене лексичне значення	Типова синтаксична позиція	Набуті граматичні ознаки	Частиномовна належність
дієслівні форми на <i>-но, -то</i>	подія (одно-разова або багаторазова)	предикативна	нема	форма дієслова
інфінітив	процес	предикативна	нема	форма дієслова
дієприслівник	другорядний процес як ознака основного	обставинна	нема	віддієслівний прислівник, граматично пов'язаний із дієсловом
дієслівний іменник	опредметнений процес	субстантивна	рід, число, відмінок	віддієслівний іменник, граматично пов'язаний із дієсловом
дієприкметник	ознака предмета, пов'язана з процесом	атрибутивна	рід, число, відмінок	віддієслівний прикметник, граматично пов'язаний із дієсловом

Висновки.

1. Усі похідні дієслівні утвори втрачають основні власне дієслівні категорії часу та способу, тому їхню частиномовну належність треба визначати за комплексним критерієм, що враховує їхню семантику, типіву синтаксичну позицію та набуті граматичні ознаки.

2. За цим критерієм підтверджено висновок нового семантико-граматичного підходу, що *дієслівні форми на -но, -то* та *інфінітив* належать до дієслова як частини мови, тоді як *дієприслівник, дієслівний іменник* та *дієприкметник* є не формами дієслова, а лексико-граматичними розрядами віддієслівних прислівників, іменників і прикметників відповідно.

3. Успадковування *дієприслівником, дієслівним іменником* і *дієприкметником* граматичного значення виду та певних валентних позицій твірних дієслів пов'язує ці утвори з дієсловом не лише словотвірно та семантично, а й граматично. Саме цей граматичний зв'язок дає всі підстави вважати ці утвори *мішаними частинами мови*.

4. Пропонуємо у створюваних академічних і навчальних граматиках, а також у вишівських підручниках української мови чітко висвітлювати граматичну, семантичну й ужиткову відмінність цих утворів від спільнокореневих власне віддієслівних прислівників, іменників і прикметників, а для цього, по-перше, увести втямок *мішані частини мови* в загальний розділ «Частини мови», а, по-друге, розглядати ці утвори двічі:

— перший раз у відповідних розділах, присвячених прислівнику, іменнику та прикметнику, де викласти ступені перейдення дієслова у зазначені частини мови та основні набувані граматичні ознаки, а також місце цих утворів у лексико-граматичних розрядах прислівників, іменників і прикметників;

— другий раз у спеціальному розділі «Мішані частини мови», де викласти видові протистави цих утворів та синтаксичні наслідки успадкування валентних позицій дієслова, знання яких потрібно для правильного вживання, дієприслівників, дієслівних іменників і дієприкметників.

5. Аналітичні дієслова з дієслівними формами на *-но, -то* відрізняються від віддієприкметникових аналітичних дієслів не лише граматично (морфологічно та синтаксично), а й семантично: перші передають значення результативної події, а другі — перебування в результативному стані, що виник внаслідок завершення динамічного перебігу. З огляду на це їх треба чітко розрізняти і правильно вживати.

Бібліографія

- Антоненко-Давидович, Б. (1970). *Як ми говоримо*. Київ: Радянський письменник.
- Ахманова, О.С. (1969). *Словарь лингвистических терминов* (изд. 2-е, стереотипное). Москва: Советская энциклопедия.
- Білецький, А.О. (1997). *Про мову і мовознавство*. Київ: АртЕк.
- Білодід, І.К. (Ред.) (1969). *Сучасна українська літературна мова. Морфологія*. Київ: Наук. думка.
- Білодід, І.К. (Ред.) (1972). *Сучасна українська літературна мова. Синтаксис*. Київ: Наук. думка.
- Булаховський, Л.А. (Ред.) (1951). *Курс сучасної української літературної мови*. Т.1. Київ: Радянська школа.
- Булаховський, Л.А. (1977). *Вибрані праці*. (Т. 2. Українська мова). Київ: Наук. думка.
- Вихованець, І.Р. (1988). *Частини мови в семантико-граматичному аспекті*. Київ: Наук. думка.
- Вихованець, І.Р. (2007). Чи доречний в українській граматичній термінології термін неозначена форма дієслова. *Українська термінологія і сучасність*. VII. 3–7.
- Вихованець, І.Р. (2008). Дієслівність відприслівникових одиниць. *Наук. часопис Нац. педагогічного ун-ту ім. М.П. Драгоманова*. Сер. 10: *Проблеми граматики і лексикології української мови*. 4. 3–5.

- Вихованець, І. (Ред.) & Городенська, К. (2004). *Теоретична морфологія української мови: академ. граматики укр. мови*. Київ: Унів. вид-во «Пульсари».
- Вихованець, І.Р., Городенська, К.Г. (Ред.), Загнітко, А.П. & Соколова, С.О. (2017). *Грамматика сучасної української літературної мови. Морфологія*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Гінзбург, М. (2011). Видове протиставлення віддіслівних іменників на позначення опредметнених процесів у слов'янських мовах. *Українська мова*. 2. 30–43.
- Гінзбург, М. (2017). Про активні, пасивні та результативні конструкції в українських фахових текстах на тлі інших мов. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 869. 3–22.
- Гінзбург, М. (2019). Особливості української мови щодо подавання процесових понять у фахових текстах. *LANGUAGE: Codification Competence Communication*. 1. 7–24.
- Гінзбург, М. (2020). Класифікування та гармонізування утямків (понять), пов'язаних з процесами. У *Проблеми української термінології: зб. наук. праць учасників XVI Міжнар. наук. конф. «СловоСвіт 2020», 1–3 жовт. 2020 р.* (с. 3–18). Львів: Вид-во Львівської політехніки.
- Гінзбург, М.Д. (2020а). Подавання процесових властивостей в українських перекладах європейських і міжнародних стандартів. *Стандартизація, сертифікація, якість*. 5. 8–22.
- Горбач, О. (1990). С. Смеречинського «Нариси з української синтакси». У *Сергій Смеречинський Нариси з української синтакси у зв'язку з фразеологією та стилістикою*. (с. 9–17). Мюнхен: Український вільний університет.
- Горецький, П. & Шаля, Ів. (1929). *Українська мова: практично-теоретичний курс* (вид. 7-е). Київ: Книгоспілка.
- Городенська, К. (2001). Синтаксична специфіка української наукової мови. *Українська термінологія і сучасність*. IV. 11–14.
- Городенська, К.Г. (2011). Дієслівна лексема в традиційному і новітньому українському мовознавстві. У *Життя — у слові. Збірник наукових праць на пошану академіка В.М. Русанівського*. (с. 152–160). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Городенська, К. (2017). Граматичний стандарт української літературної мови і сучасна практика. *Грамматичні студії*. 3. 17–21.
- Грищенко, А.П. (Ред.) (2002). *Сучасна українська літературна мова* (вид. 3-є, доповн.). Київ: Вища школа.
- Курило, О. (2004). *Уваги до сучасної української літературної мови* (передрук вид. 1925 р.). Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи».
- Кучеренко, І.К. (1967). *Теоретические вопросы грамматики украинского языка: Морфология*: автореф. дис. ... докт. филол. наук. Киев: Киевский гос. ун-т им. Т.Г. Шевченко.
- Кучеренко, І.К. (2003). *Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія* (вид. 2-ге, уточн. і доповн.). Вінниця: Поділля-2000.
- Лаврінець, О.Я. (Ред.), Симонова, К.С. & Ярошевич, І.Я. (2019). *Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія*. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія».
- Мойсієнко, А.К. (Ред.) (2013). *Сучасна українська літературна мова: Морфологія*. Київ: Знання.
- Моргунок, В.С. (1993). *Зауваження щодо опрацювання державних стандартів з науково-технічної термінології*. Київ: Інститут проблем міцності.
- Пешковський, А.М. (2001). *Русский синтаксис в научном освещении* (8-е изд., доп.). Москва: Языки славянской культуры.
- Пономарів, О.Д. (Ред.) (2008). *Сучасна українська мова*. Вид. 4-те. Київ: Либідь.
- Пономарів, О.Д. (2013). *Українське слово для всіх і для кожного*. Київ: Либідь.
- Русанівський, В.М. (1971). *Структура українського дієслова*. Київ: Наук. думка.

- Русанівський, В.М. (1993). Дієслово. У О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. *Граматика української мови. Морфологія.* (сс. 157–242). Київ: Либідь.
- Сербенська, О. (Ред.) (2017). *Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити* (вид. 3-тє, доп. і перероб.). Львів: Априорі.
- Смеречинський, С. (1990). *Нариси з української синтакси у зв'язку з фразеологією та стилістикою.* (Фотопередрук вид. 1932 р. з післясловом О. Горбача). Мюнхен: Український вільний університет.
- Український правопис.* (2019). Київ: Наук. думка.
- УМЕ. (2004). Українська мова. Енциклопедія (2-ге вид., випр. і доповн.). Київ: Укр. енциклопедія.
- Хвиля, А. (1933). *Знищити коріння українського націоналізму на мовному фронті. Збірка.* Харків: Радянська школа.
- Шведова, Н.Ю. (Ред.) (1980). *Русская грамматика. I. Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология.* Москва: Наука.
- Ющук, І.П. (2003). *Українська мова.* Київ: Либідь.

References

- Antonenko-Davydovych, B. (1970). *Yak my hovorymo.* Kyiv: Radianskyi pysmennyk.
- Ahmanova, O.S. (1969). *Slovar' lingvisticheskikh terminov* (2nd stereotype ed.). Moskva: Sovetskaja enciklopedija.
- Biletskyi, A.O. (1997). *Pro movu i movoznavstvo.* Kyiv: ArtEk.
- Bilodid, I.K. (Ed.) (1969). *Suchasna ukrainska literaturna mova. Morfolohiia.* Kyiv: Nauk. dumka.
- Bilodid, I.K. (Ed.) (1972). *Suchasna ukrainska literaturna mova. Syntaksys.* Kyiv: Nauk. dumka.
- Bulakhovskiy, L.A. (Ed.) (1951). *Kurs suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy.* Vol. 1. Kyiv: Radianska shkola.
- Bulakhovskiy, L.A. (1977). *Vybrani pratsi* (Vol. 2. Ukrainska mova). Kyiv: Nauk. dumka.
- Vykhovanets, I.R. (1988). *Chastyny movy v semantyko-hramatychnomu aspekti.* Kyiv: Nauk. dumka.
- Vykhovanets, I.R. (2007). Chy dorechnyi v ukrainskii hramatychnii terminolohii termin neoznachena forma diieslova. *Ukrainska terminolohiia i suchasnist.* VII. 3–7.
- Vykhovanets, I.R. (2008). Diieslivnist vidpryslivnykovykh odynyts. *Nauk. chasopys Nats. pedahohichnoho un-tu im. M.P. Drahomanova.* Ser. 10: Problemy hramatyky i leksykolohii ukrainskoi movy. 4. 3–5.
- Vykhovanets, I. (Ed.) & Horodenska, K. (2004). *Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy: akadem. hramatyka ukr. movy.* Kyiv: Univ. vyd-vo «Pulsary».
- Vykhovanets, I.R., Horodenska, K.H. (Ed.), Zahnitko, A.P. & Sokolova, S.O. (2017). *Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Morfolohiia.* Kyiv: Vydavnychyi dim Dmytra Buraho.
- Ginzburg, M. (2011). Vydove protystavleniia viddiieslivnykh imennykiv na poznachenniia opredmetnenykh protsesiv u slovianskykh movakh. *Ukrainska mova.* 2. 30–43.
- Ginzburg, M. (2017). Pro aktyvni, pasyvni ta rezultatovi konstruktсии v ukrainskykh fakhovykh tekstakh na tli inshykh mov. *Visnyk Nats. un-tu «Lvivska politekhnik».* Seriiia «Problemy ukrainskoi terminolohii». 869. 3–22.
- Ginzburg, M. (2019). Osoblyvosti ukrainskoi movy shchodo podavanniia protsesovykh poniat u fakhovykh tekstakh. *LANGUAGE: Codification Competence Communication.* 1. 7–24.
- Ginzburg, M. (2020). Klyasifikuvanniia ta harmonizuvanniia utiamkiv (poniat), poviazanykh z protsesamy. In *Problemy ukrainskoi terminolohii: zb. nauk. prats uchasnykiv XVI Mizhmar. nauk. konf. «SlovoSvit 2020»,* 1–3 zhovt. 2020 r. (pp. 3–18). Lviv: Vyd-vo Lvivskoi politekhniky.

- Ginzburg, M.D. (2020a). Podavannia protsesovykh vlastyvostei v ukrainskykh perekladakh yevropeiskykh i mizhnarodnykh standartiv. *Standartyzatsiia, sertyfikatsiia, yakist.* 5. 8–22.
- Horbach, O. (1990). S. Smerechynskoho «Narysy z ukrainskoi syntaksy». In *Serhii Smerechynskiy Narysy z ukrainskoi syntaksy u zviazku z frazeolohiieiu ta stylistykoiu. Kharkiv, 1932.* (pp. 9–17). Munich: Ukrainskyi vilnyi universytet.
- Horetskyi, P. & Shalia, Iv. (1929). *Ukrainska mova: praktychno-teoretychnyi kurs* (7th ed.). Kyiv: Knyhospilka.
- Horodenska, K. (2001). Syntaksychna spetsyfika ukrainskoi naukovoï movy. *Ukrainska terminolohiia i suchasnist.* IV. 11–14.
- Horodenska, K.H. (2011). Diieslivna leksema v tradytsiinomu i novitnomu ukrainskomu movoznavstvi. In *Zhyttia – u slovi. Zbirnyk naukovykh prats na poshanu akademika V.M. Rusanivskoho.* (pp. 152–160). Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho.
- Horodenska, K. (2017). Hramatychnyi standart ukrainskoi literaturnoi movy i suchasna praktyka. *Hramatychni studii.* 3. 17–21.
- Hryshchenko, A.P. (Ed.) (2002). *Suchasna ukrainska literaturna mova* (3rd augmented ed.). Kyiv: Vyshcha shkola.
- Kurylo, O. (2004). *Uvahy do suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy.* (Reprint from ed. 1925). Kyiv: Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy».
- Kucherenko, I.K. (1967). *Teoreticheskie voprosy grammatiki ukrainskogo jazyka: Morfologija: synopsis of doctoral thesis.* Kyiv: Taras Shevchenko State University of Kyiv.
- Kucherenko, I.K. (2003). *Teoretychni pytannia hramatyky ukrainskoi movy: Morfolohiia* (2nd augmented corrected ed.). Vynnytsia: Podillia-2000.
- Lavrinet, O.Ya. (Ed.), Symonova, K.S. & Yaroshevych, I.Ya. (2019). *Suchasna ukrainska literaturna mova. Morfemika. Slovtvir. Morfolohiia.* Kyiv: VD «Kyievo-Mohylianska akademiia».
- Moisiienko, A.K. (Ed.) (2013). *Suchasna ukrainska literaturna mova: Morfolohiia.* Kyiv: Znannia.
- Morhuniuk, V.S. (1993). *Zauvazhennia shchodo opratsiuvannia derzhavnykh standartiv z naukovo-tekhnichnoi terminolohii.* Kyiv: Instytut problem mitsnosti.
- Peshkovskij, A.M. (2001). *Russkij sintaksis v nauchnom osveshhenii* (8th augmented ed.). Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury.
- Ponomariv, O.D. (Ed.) (2008). *Suchasna ukrainska mova* (4th ed.). Kyiv: Lybid.
- Ponomariv, O.D. (2013). *Ukrainske slovo dlia vsikh i dlia kozhnoho.* Kyiv: Lybid.
- Ukrainskyi pravopys.* (2019). Kyiv: Nauk. dumka.
- Rusanivskiy, V.M. (1971). *Struktura ukrainskoho diieslova.* Kyiv: Nauk. dumka.
- Rusanivskiy, V.M. (1993). Diieslovo. In O.K. Bezpoiasko, K.H. Horodenska, V.M. Rusanivskiy. *Hramatyka ukrainskoi movy. Morfolohiia.* (pp. 157–242). Kyiv: Lybid.
- Serbenska, O. (Ed.) (2017). *Antysurzhyk. Vchymosia vvichlyvo povodytys i pravylno hovoryty* (3rd corrected and augmented ed.). Lviv: Apriori.
- Smerechynskiy, S. (1990). *Narysy z ukrainskoi syntaksy u zviazku z frazeolohiieiu ta stylistykoiu.* (Photoreprint from ed. 1932 with O. Horbach conclusion). Munich: Ukrainskyi vilnyi universytet.
- UME* (2004). *Ukrainska mova. Entsyklopediia* (2nd corrected and augmented ed.). Kyiv: Ukr. entsyklopediia.
- Khvyliya, A. (1933). *Znyshchty korinnia ukrainskoho natsionalizmu na movnomu fronti. Zbirka.* Kharkiv: Radianska shkola.
- Shvedova, N.Ju. (Ed.) (1980). *Russkaja grammatika.* (Vol. 1. Fonetika. Fonologija. Udarenie. Intonacija. Slovoobrazovanie. Morfologija). Moskva: Nauka.
- Yushchuk, I.P. (2003). *Ukrainska mova.* Kyiv: Lybid.

Резюме

Гінзбург Михайло

ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ЗАПРОВАДЖЕННЯ
В УКРАЇНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО
КОНЦЕПЦІЇ МІШАНИХ ЧАСТИН МОВИ

Постановка проблеми. Актуальність запропонованої статті пов'язана з потребою подолати принципові розбіжності між висновками академічних мовознавчих праць і рекомендаціями посібників із культури української мови, з одного боку, і тим, чого навчають на філологічних факультетах українських вишів, із другого. Ці розбіжності пов'язані з особливостями українських засобів подавання процесів, які відрізняють їх від засобів сусідніх слов'янських мов. Зазначені розбіжності спричинені тим, що українському мовознавству бракує однозначної, несуперечливої та загальновизнаної концепції дієслова як частини мови й частиномовної належності дієслівних утворів, системи їхніх граматичних ознак і пов'язаного з цим правильного розуміння їхньої семантики та правил уживання в різних синтаксичних конструкціях. З огляду на це потрібно порівняти два панівні підходи до визначення дієслова як частини мови: 1) узвичаєний підхід, утілений у радянських і пострадянських граматиках; 2) новий семантико-граматичний підхід, який запропонував І.К. Кучеренко та розвинув І.Р. Вихованець; а також запропонувати, як далі визначати дієслово та похідні дієслівні утвори.

Мета статті — запропонувати як усунути деякі суперечливі положення нового семантико-граматичного підходу та доповнити його концепцією мішаних частин мови.

Методи дослідження. Основним методом є аналізування граматичних і термінознавчих праць.

Основні результати дослідження. Порівняно два зазначені панівні підходи до визначення дієслова як частини мови й показано істотні переваги та певні суперечливості другого підходу. Проаналізовано семантику, граматичні ознаки й ужиткові особливості дієслівних форм на *-но*, *-то*, інфінітива, дієприслівника, віддієслівного іменника на *-ння*, *-ття* з процесовим значенням (далі — дієслівного іменника) та дієприкметника. Підтверджено, що дієслівні форми на *-но*, *-то* та інфінітив належать до дієслова як частини мови, тоді як дієприслівник, дієслівний іменник і дієприкметник є не формами дієслова, а лексико-граматичними розрядами віддієслівних прислівників, іменників та прикметників відповідно. Показано, що успадковування граматичного значення категорії виду та певних валентних позиції твірних дієслів пов'язує дієприслівник, дієслівний іменник і дієприкметник із дієсловом не лише словотвірно та семантично, а й граматично. Завдяки цьому граматичному зв'язку вони істотно відрізняються від спільнокореневих власне віддієслівних прислівників, іменників і прикметників, які цілком утратили всі дієслівні граматичні категорії і тому є результатом повного семантичного перейдення дієслова в прислівник, іменник і прикметник відповідно.

Висновки та перспективи. Саме граматичний зв'язок дієприслівника, дієслівного іменника та дієприкметника з дієсловом дає підстави вважати ці утвори *мішаними частинами мови*. Запропоновано уточнити структуру курсу української граматики й увести до нього спеціальний розділ «Мішані

частини мови», щоб чітко викласти граматичну, семантичну й ужиткову відмінність цих утворів від власне віддієслівних прислівників, іменників і прикметників.

Ключові слова: вид, валентність, дієвідмінювані дієслівні форми, дієслівний іменник (віддієслівний іменник на *-ня*, *-ття*), дієслівна форма на *-но*, *-то*, дієприкметник, дієприслівник, інфінітив, процес.

Abstract

Ginzburg Mykhailo

PROPOSALS ON IMPLEMENTATION OF THE CONCEPTION OF MIXED PARTS OF SPEECH IN UKRAINIAN LINGUISTICS

Background. The actuality of the proposed article is related to the need to overcome fundamental differences between conclusions of the academic linguistic works and recommendations of manuals on the Ukrainian speech culture, on the one hand, and what learning materials are taught in Ukrainian universities, on the other hand. These differences are related to the peculiarities of the Ukrainian language means of expressing process concepts, which are different from means of neighboring Slavic languages. These differences are caused by the fact that the Ukrainian linguistics lacks the unequivocal, consistent and generally accepted conception of the verb as part of speech and of the part-of-speech affiliation of verbal formations, of the systems of their grammatical features and associated understanding of their semantics and the rules of usage in various syntactic structures. In this relevance, it is necessary: to compare two dominating approaches to the definition of the verb as part of speech: 1) conventional approach, realized in Soviet and post-Soviet grammars; 2) new semantic-grammatical approach, proposed by I.K. Kucherenko and elaborated by I.R. Vykhoivanets; to propose how to further determine the verb and the derived verbal formations.

Purpose: to propose the ways of eliminating some of contradictory provisions of the new semantic-grammatical approach and ways of supplementing it with the conception of mixed parts of speech.

Methods. The main method refers analyses of the works on grammar and terminology science.

Results. The two dominating approaches to the definition of the verb as part of speech are compared, and significant advantages and certain contradictions of the second approach are highlighted. In particular, analyses is done on semantics, grammatical features and common usage peculiarities of verbal forms in *-но*, *-то*, infinitive, *дієприслівник*, deverbial noun in *-ння*, *-ття* with process meaning (hereinafter referred to as "verbal noun") and *дієприкметник*. It is confirmed that verb forms in *-но*, *-то* and infinitive are affiliated to the verb as a part of speech, whereas the *дієприслівник*, verbal noun and *дієприкметник* are not forms of the verb, but the lexical-grammatical ranks of deverbial adverb, noun and adjective respectively. It is shown that inheriting the grammatical meaning of *vyd* category and the certain valence position from derivative verb relate *дієприслівник*, verbal noun and *дієприкметник* with the verb not only word-formatively and semantically, but also grammatically. Due to this grammatical relationship, they differ significantly from the proper deverbial adverbs, nouns and adjectives of the same root that have completely lost all verbal grammatical categories and therefore they

represent the result of complete semantic transition from the verb to adverb, noun and adjective respectively.

Discussion. Just the grammatical relationship of *diiepryslivnyk*, verbal noun and *diieprykmetyk* with the verb gives the reasons to consider these formations as mixed parts of speech. It is proposed to review the structure of the Ukrainian grammar course and to implement a special section "Mixed parts of speech" in order to clearly reflect the grammatical, semantic and word-usage distinctions in these formations from proper deverbal adjectives, adverbs and nouns.

Keywords: 'vyd' (aspect), valency, personal forms of the verb, 'diieprykmetyk' (adjectival participle), 'diiepryslivnyk' (adverbial participle), verbal form in *-no*, *-to*, verbal noun (deverbal noun in *-nnia*, *-ttia*), infinitive, process.

Відомості про автора

Гінзбург Михайло Давидович, доктор технічних наук, професор, академік УНГА, начальник відділу Інституту транспорту газу АТ «Укртрансгаз», м. Харків (Україна), e-mail: mychajlo.ginzburg@gmail.com

Ginzburg Mykhailo, Doctor of Technical Sciences, Professor, Academician of UNGA, JSC «Ukrtransgaz», Branch «R&D Institute of Gas Transportation», head of department, Kharkiv (Ukraine), e-mail: mychajlo.ginzburg@gmail.com

ORCID 0000-0001-6882-2447

Надійшла до редакції 16 травня 2021 року

Прийнято до друку 10 червня 2021 року